

Emma Lundgren Jorum, *Beyond Syria's Borders* (London and New York: I.B. Tauris, 2014), 214 pages.

ספרה של לונדגרן יורום עוסק אמנם בנושא מוכר – בעייתיה הטריטוריאליזם של סוריה, אך הוא מוקדש לדיון בתת-נושא ייחודי למדי – בטענתה המיוחדת של סוריה כי שלושה חבלי ארץ נקבעו ממנה: לבנון, חבל הטאי (איסקנדרון) ורמת הגולן. הספר מתמקד במשותף לחבלי הארץ האלה, חבלים שלטענת המחברת סוריה טרם השלימה לגמרי עם ניתוקם משטחה, ובהבדלים ביניהם. הספר מציג תחילה את ההיסטוריה הפוליטית של סוריה מראשית תקופת המנדט הצרפתי, לאחר מלחמת העולם הראשונה, ועד ימינו אלו ממש, וכולל דיון בשלבים הראשונים של מלחמת האזרחים הנוכחית בסוריה. חלק זה של הספר מבוסס, על פי עדות המחברת, לא על מחקר שלה, כי אם על הכתיבה האקדמית שכבר עסקה בנושא. מכאן עובר הספר לדיון בכל אחד מהאזורים הנידונים: לבנון, חבל הטאי (איסקנדרון) ורמת הגולן. חלק זה מבוסס על ספרות מחקרית קיימת, ובעיקר על מקורות ראשוניים, ובהם בולטים התבטאויותיהם של מנהיגי סוריה ולבנון שפורסמו בעיתונות. בנוגע לכך, ראוי לזכור את טענתו של איתמר רבינוביץ', שלפיה העיתונות משמשת לעתים מקור חשוב יותר מנאומים וממסמכים. לצד זאת, המחברת עושה שימוש באוסף של מסמכי האו"ם בנושאים השונים. מטעמים מובנים של חוסר נגישות לא נעשה שימוש בארכיונים לבנוניים, תורכיים, סוריים וישראליים. את תמונת המקורות העשירה של הספר משלימים ראיונות עם אישים הקשורים לאירועים הנסקרים, אם כי בולט היעדרם של מראיינים ישראלים מול סדרת ראיונות עם סורים, תורכים, לבנונים, אנשי או"ם ומתווכים למיניהם, כולם לא ישראלים, אף שחלק מהראיונות נערכו בתל אביב.

את הספר מלוות שלוש מפות, שלטענת המחברת הן ייחודיות ועד כה לא נמצאו מפות מעין אלו בכתובים: מפה של 'שטחי האויב הכבושים' שקבע הגנרל אלנבי באוקטובר 1918, מפה של החלוקה הצרפתית הראשונה של שטחי המנדט של סוריה, ומפה של סוריה ושכנותיה בשנת 1946. על פניו טיעון זה נשמע מוזר, שהרי קיימות מפות רבות בנות התקופה המציגות את השטחים האלה, אך ייתכן שהכותבת לא הגיעה למקורות שהמפות האלה מוצגות בהם. עם זאת, בולט היעדרן של מפות המציגות את האזורים שבדיון ונמצאות בארכיוני האו"ם וחבר הלאומים ומופיעות גם באינטרנט.

הספר כתוב בשפה שוטפת, יש בו הקפדה מעולה על ציון מקורות לכל הנכתב, וניכר שהכותבת מכירה את מרבית המקורות, הראשוניים והמשניים, שהיא משתמשת בהם. בדיונה בהשתלשלות התהליכים שבעקבותיהם 'נקרעו' השטחים הנידונים מסוריה, משכילה המחברת להציג את הייחוד שבכל אזור. כך, לטענתה, יש הבדל מהותי בין גישת סוריה 'לאובדן' לבנון וחבל הטאי, שאבדו בגלל הצרפתים שניהלו

את סוריה בתקופה שהמהלכים האלה נעשו, לבין רמת הגולן שנכבשה בידי ישראל מהמדינה הסורית העצמאית. בשל ההבדל הזה, לטענת המחברת, בכל הנוגע לרמת הגולן אין סוריה מוכנה אף לחשוב על ויתור על השטח ש'נגזל' ממנה, לעומת הכרתה למעשה, אם כי לא להלכה, בקיומה של לבנון ובהיותה ישות מדינית עצמאית, מנותקת מסוריה אך בעלת קשרים מיוחדים עמה, וגם הכרתה המעשית בהיותו של חבל הטאי חלק מתורכיה, אף שכמעט בכל המפות המתפרסמות בסוריה חבל זה נכלל בתוך גבולות המדינה ולא בתורכיה.

הדיון המפורט בכל אזור מנסה לעקוב בפירוט רב אחר השתלשלות העניינים שהביאו ליחסה של סוריה לכל אחד מהשטחים האלה. הדיון מפורט ומסודר, ומציג תיאור כרונולוגי של המהלכים, ההצהרות, המעשים והוויכוחים בנוגע לשטחים האלה. הקורא נחשף הן לפרטים העובדתיים הן לגישות המשתנות עם הזמן, והמחברת משכילה לקשור בין האירועים הפוליטיים העולמיים, המזרח-תיכוניים והסוריים הפנימיים, לבין יחסה המשתנה של סוריה לכל אחד מהשטחים. כך בעת שסוריה השתלטה, למעשה, על מרבית שטח לבנון בעת התערבותה במלחמת האזרחים הפנימית בלבנון בשנות השבעים של המאה העשרים (1976), וכך בעת שסוריה הוכרחה להשיג את כוחותיה מלבנון בלחץ בין-לאומי בשנת 2005. גם עמדתה של סוריה באשר לחבל הטאי ידעה שינויים, שנבעו, בין השאר, ממערכת הקשרים והיחסים בינה לבין תורכיה בנושאים בילטרליים ומהשינויים האזוריים והעולמיים (בין היתר, התפרקות ברית המועצות, הגלובליזציה ומלחמות המפרץ). עם זאת, בשל ההסתמכות על כמה מקורות שונים זה מזה, המחברת מציגה לעתים עובדות בלבד, בלי לנסות להסבירן. כך, לעתים נכתב כי חוקר אחד אמר כך והשני אמר כך ומקור שלישי מדווח כך, אך חסרה הצגה של עמדת המחברת בנושא. משום כך לעתים נקרא הספר ככרונולוגיה של אירועים ולא כמחקר המנסה לא רק לתאר כי אם גם להסביר ולכוון.

המחברת, הקוראת את השפות הערבית והתורכית, משכילה לבחון את עמדותיהן הן של סוריה, הן של לבנון ותורכיה. עם זאת, בדיון ברמת הגולן אי-הכרתה את הפרסומים בעברית מביאה אותה להציג מידע המבוסס בעיקר על פרסומים בלתי רשמיים של אנשי מדינה אמריקנים וישראלים שהיו מעורבים בשלבים שונים של המשא ומתן בין ישראל לסוריה בעניין רמת הגולן. בנושא זה בולטת גם אי-הכרתה את השטח. כך, למשל, היא מדווחת, כראוי, על שלושה אזורים מפורזים לאורך קו הגבול בין ישראל לסוריה בשנים 1949-1967, אך טועה בחלק מתיאוריה את האזורים האלה (עמ' 117).

לאחר דיון ארוך ומפורט בכל אחד מהשטחים הספר מסכם את הנלמד משלושת המקרים, והמחברת מציגה את הבנתה שהמחלוקת על לבנון ועל חבל הטאי (איסקנדרון), למעשה, 'סגורה' ומוסכמת על כל הצדדים, ורק מטעמים של יחסי ציבור

וגאווה לאומית סוריה איננה מוכנה לחתום על הסכמים ברורים בנושא. ולעומת זאת, לדעתה, סוריה לא תסכים להתפשר על רמת הגולן ובכל מקרה תדרוש את החזרתה לסוריה.

כל האמור לעיל מוכר ומקובל על המומחים העוסקים בנושא, אך מטרתו של הספר היא להביא את העניין הייחודי הזה לידיעת ציבור קוראים רחב יותר ממי שבקיאם בסוגיות הנידונות. גם הפניית הזרקור לסוגיה ייחודית זו, ולא למערכת היחסים ההיסטורית בין סוריה לשכנותיה, מייחדת את הספר הזה ומדגישה את חשיבותו.

עם זאת, למי שמכירים טוב יותר את הנושאים הנידונים קשה להמליץ לקוראים המלומדים, ואף לאחרים, להסתמך על הספר הזה ולראות בו מקור מחקרי מהימן וחשוב. יתרונותיה של הכותבת – העובדה שאיננה שייכת לאחד הצדדים המעורבים בנושא, שהיא חוקרת שוודית המקושרת לאוניברסיטת אופסלה, שהיא חיה במזרח התיכון וחקרה אותו לא מעט – היו יכולים לאפשר לה לבחון את האירועים מנקודת מבט ניטרלית יותר ומעורבת פחות, אך עמדותיה מבצבצות מבין השורות, וניכר שהיא מאמצת יותר את הנרטיב הסורי בסוגיות האלה. היבט זה בולט כבר כאשר הכותבת משרטטת את גבולות האזור שהיא עוסקת בו, ומגדירה אותו 'סוריה הגאוגרפית' (Geographical Syria), מונח המופיע כבר בעמוד 5, וקובע כי גבולותיה הם הים התיכון במערב, הרי הטאורוס בצפון, המדבר הסורי במזרח וחצי האי סיני בדרום. תיאור זה חוזר לכל אורך הספר. לתפיסתה, מרחב זה כולל את השטח של 'סוריה העכשווית', לבנון, ירדן וישראל/פלסטין' (עמ' 11), אף שכמה עמודים אחר כך (בעמ' 15) המחברת אף מרחיבה את השטח הזה ומתארת את חלוקת השטח בתקופה העוסמאנית – 'הכולל את ארבעת הוויליתים – חלב, דמשק, מוסול וביירות', ובכך מרחיבה את תפיסתה המרחבית וכוללת בה גם את צפון עיראק של היום. נקודת מבט זו היא הבסיס לתפיסת המחברת הנשענת על הנרטיב הסורי, שלפיו כל מה שאינו כלול היום בתחומי המדינה הסורית כאילו נגזל ממנה. לטיעון גאוגרפי מעין זה אין כל בסיס עובדתי, שכן מעולם לא הייתה מדינה סורית שהשתרעה על השטחים האלה. המחברת מסתמכת על החלוקה המנהלית של האימפריה הרומית, ואולי על חלוקה קודמת אף יותר של העולם היווני הקלאסי. התיחום הוא מעורפל, בעיקר במזרח (עד המדבר הסורי, לרבות המדבר הסורי, המסתיים, למעשה, בעמק הפרת) ובדרום (היכן נגמרת ארץ ישראל-פלשתינה, ומתחיל מדבר סיני?). נראה שהתיחום הזה יכול לשרת היטב את הנרטיב הסורי המודרני, אך קבלתו, וממנה ההכרה שכל מה שלא נכלל במדינה הסורית הוא 'שטח גזול', היא עמדה בעייתית.

בתיאור המהלכים והאירועים לכל אורך הספר עולות ומבצבצות עמדות סוריות. מבלי להיכנס לדיון בכל פרט ופרט, למשל, בדיון בנושא לבנון בשנות השמונים

הכותבת מציינת כי את ההסכם עם ישראל חתם אמין ג'ומייל, ובשיר ג'ומייל ורציחתו בידי הסורים אינם נזכרים כלל. לא נראה כי מדובר בשכחה כי אם בהתעלמות מכוונת, ודי בכך כדי להטיל ספק ביושרה האקדמי של המחברת. המחברת רואה במתן המנדט לצרפת במזרח התיכון מנדט על סוריה כולה, ואיננה מציינת כי המנדט על סוריה ולבנון, כיחידות נפרדות, ניתן לצרפת בוועידת סן רמו באפריל 1920, ולא כפי שהיא טוענת, וכי רק מאוחר יותר הפרידו שלטונות המנדט הצרפתי בין סוריה ללבנון. טענה זו מחזקת את ההרגשה כי הנרטיב הסורי עומד בבסיס הספר.

נראה כי לא רק במקרה הזה מנסה המחברת ללכת בין הטיפות. בדיונה ההיסטורי בסכסוך הסורי-תורכי על מחוז הטאי המחברת מתעלמת משני משאלי העם שערכו אנשי חבר הלאומים בשנות השלושים בחבל כדי לקבוע את החלוקה האתנית והדתית של תושביו, ומהעובדה שבזמן שבין שני המשאלים 'דחפה' תורכיה עשרות אלפי אנשים לחבל, חלקם אנשים שעזבו את האזור שנים קודם לכן, והיא מסתפקת רק בציון המהלכים שהובילו לסיפוחו המעשי של החבל לתורכיה. לטענתה, המגובה במחקרים של אחרים, מהלך זה נעשה בהסכמה שקטה של סוריה, תמורת הבטחה שתורכיה תתמוך בעצמאותה של סוריה עם סיום המנדט הצרפתי. נראה כי כאן ניסתה המחברת 'לנקות' במידת מה את תורכיה מאחריות להבדל בין תוצאות שני המשאלים.

דיווחי המחברת על נושא רמת הגולן מפורטים, אך כאמור לעיל, חסר שימוש במקורות מהימנים, ובעיקר בכל הנוגע לסבב השיחות בין סוריה לישראל שהתקיים בשנים 1999-2000, שעליו היא מדווחת רק על פי הפרסומים האמריקניים הבלתי רשמיים של העוסקים במשא ומתן, ומתעלמת מהצד הישראלי, להוציא מאמר עיתונאי אחד, בלתי מוסמך. זאת, אולי, מחוסר בררה ומחוסר נגישות לספרות בשפה העברית. עם זאת, כאן לא נראית דווקא הטיה לצד זה או אחר.

נראה אפוא כי לקוראים שאינם בקיאים בנושא מוצע ספר מעניין על נושא הקרוב גם לקוראים הישראלים בשל הדיון ברמת הגולן, ואף בשל הדיון בחבל הטאי. זאת משום שיש הטוענים שיש אפשרות להגיע להסכמה סורית לצירוף הגולן למדינת ישראל, כפי שסוריה קיבלה למעשה את צירוף חבל הטאי לתורכיה, אף על פי שהמחברת מראה כי בשלב שבו כתבה את הספר לא היה אפשר לעלות על הדעת הסכמה סורית כלשהי לסיפוח הגולן לישראל.

למרבה הצער, מעבר למה שנכתב כאן, הבקיאים בנושאים יכולים למצוא בספר עוד טעויות ושגיאות רבות, בעיקר בחלק ההיסטורי, המבוסס על אוסף מחקרים, לא כולם מדעיים, המציירים לעתים תמונה היסטורית שונה מהתמונה הידועה והמקובלת. למשל, המחברת מציינת שפייסל ההאשמי מונה למפקד עליון של השטח הכבוש המזרחי באוקטובר 1918, אך להלכה המפקד הצבאי של השטח היה ראש המטה שלו, הגנרל עלי ריזה אל-ריקבי, ופייסל לא נזכר כלל בהודעה הרשמית (עמ' 11); היא

מזכירה הסכם מיוני 1920 על הגבול שבין סוריה לארץ ישראל, אך למעשה הסכם זה נחתם רק בדצמבר 1920, וביוני 1920 הוצעה הצעה צרפתית שלא התקבלה (עמ' 19); המחברת נמנעת משימוש בשם עבר הירדן ליחידה המדינית שמאוחר יותר (למעשה, רק ב-1950), שונה שמה לירדן; המחברת כותבת שסימון הגבול בין ארץ ישראל לסוריה וללבנון נעשה ב-1933, אולם הוא נעשה כבר ב-1921-1923; כמו כן, המחברת איננה מציינת כי בכל מגעיה עם סוריה לאחר מלחמת ששת הימים לא הציעה ישראל לחזור לקו 1923, כי אם לקו נוח יותר לישראל, וגם לא את שליחותו של רון לאודר כנציג בלתי רשמי של בנימין נתניהו לסוריה. עם זאת, אין בפרטים המשניים האלה כדי לפגום במסגרת הכללית של הספר, הפותח צוהר מרוכז ל'היסטוריה של סכסוכים טריטוריאליים במזרח התיכון', ככותרת המשנה של הספר.

גדעון ביגר